

RECENZIE

KARLOVY VARY STUDIES IN REFERENCE AND MEANING

Eds. James Hill and Petr Kořátko. Filosofía, Praha 1995. 431 s.

Je nesporne zaujímavé sledovať, akými mnohorakými metamorfózami prešiel vývoj sémantických teórií prirodzených jazykov od čias zakladateľov modernej sémantiky, predovšetkým Fregeho a Russella. Cenný materiál o najnovších trendoch poskytuje zborník prednášok predstavených na dvoch sympóziách filozofov a logikov v Karlových Varoch v septembri 1993 (o význame) a v júni 1994 (o referencii), ktorý roku 1995 vydala Česká akadémia vied pod názvom *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Zostavovatelia ho dedikovali výraznej postave českej logiky, roku 1994 zosnulému Pavlovi Tichému.

Keďže ide o zborník 20 statí viacerých autorov, je ťažké stručne a výstižne zhodnotiť jednak ich osobité prínosy a jednak poskytnúť celkový obraz o tejto knihe. Toto úsilie je sťažené ešte aj tým, že témy, okolo ktorých sa centrujú jednotlivé príspevky - význam a referencia - sú tak široké, že je nemožné nájsť zjednocujúci užší interpretačný základ. Myslím, že najjednoduchšou prístupovou cestou bude komentovať aspoň niektoré príspevky z pohľadu základných prístupov Fregeho sémantickej teórie.

V stručnosti, Fregeho teória vedie k tomu, že ak príslušný výraz vyjadruje určitý zmysel a tento zmysel koncipuje istý predmet ako denotát tohto výrazu, potom daný výraz pomenúva tento predmet trvalo; vždy bude vystupovať iba ako jeho meno, a nie ako meno nejakého iného predmetu. A potom, aplikujúc princíp funkcionality, veta, ktorá obsahuje tento výraz, má nemennú pravdivostnú hodnotu ako svoj denotát. Inak povedané, všetky inštancie (vyslovené, napísané alebo inak prezentované) nejakého slovného typu označujú jeden a ten istý predmet. Z toho vyplýva, že ak sa denotát zmení, čiže ak zmysel bude prezentovať iný predmet ako denotát znakovu podobného výrazu, pôjde aj o iný výraz, teda každý fyzicky zachytený výraz, ktorý označuje tento nový predmet, bude inštanciou, ktorá exemplifikuje iný slovný typ. Takže v lingvistickom univerze bude vedľa seba koexistovať mnoho (princiipiálne nekonečne veľa) výrazov, ktoré sú síce rovnaké pokiaľ ide o znakový kód, líšia sa však vo svojich sémantických hodnotách. Pôjde teda o odlišné výrazy. Tento dôsledok Fregeho teórie by sme mohli označiť ako kumulatívny obraz jazyka. Čo je dôležité, kumulujú sa slovné typy, nie inštancie.

Celkovo môžeme identifikovať dve hlavné metódy, ako sa vyrovnáť s takýmto dôsledkom. V recenzovanom zborníku nachádzame obe, aj keď ich žiaden autor explicitne nevyjadril. V záujme hľadania spoločnej platformy, akceptujeme ich však ako naše východisko. Predtým ešte niekoľko slov o Fregem.

Ako vhodné denotáty pre niektoré výrazy, Frege akceptoval aj empirické predmety. Tie sa, prirodzene, menia, vznikajú a zanikajú, nie sú stabilné ako trebárs

matematické entity. Fregeho predložená predstava o sémantike jazyka, je však rigidným, nemenným systémom. Problém, ktorý sa priam ponúka, znie: Ako môžeme prostredníctvom nemenného jazyka (mám tu na mysli sémantickú rigidnosť) niečo spoľahlivo vypovedať o dynamickej realite?

V základe môžeme načrtnúť obe spomenuté metódy zhruba takto:

[A] neakceptujeme nemennú sémantiku jazyka, a potom sa kumulatívne vyhneme tak, že nahradenie jedného denotátu druhým, nebude mať za následok automatické vytvorenie nového slovného typu (táto tendencia presvitá v statiach Trávise, Zemacha, Kofátka, Voltoliniho, der Schaar),

[B] neakceptujeme menlivú realitu ako sémanticky relevantnú, a potom uvedený dôsledok nevzniká jednoducho preto, že si zvolíme iné, rigidnejšie prostriedky na explikáciu sémantiky jazyka (v podstate sa oň opiera Maternova stať).

Koncepcie prvého typu odpovedajú na nadhodenú otázku asi tak, že význam výrazov sa mení, nie je teda nemenný, a preto menlivú realitu nimi môžeme opísať. (Ako postihnúť zmenu významov výrazov jazyka? - určite nie na základe zmeny reality, pretože práve tú máme opísať pomocou slov so zmeneným významom. Je tu nejaká osobitá korešpondencia medzi významom slov a empirickou realitou, ktorá sa niekedy zdôrazňuje dokonca tým, že za význam výrazu sa pokladá predmet z empirickej reality.) Podľa druhých koncepcií, existuje síce isté prepojenie medzi významom a realitou, no nie je sémantickej povahy, a preto neprislúcha sémantickému skúmaniu. Postupne rozoberieme šesť statí (od vyššie uvedených autorov), ktoré aspoň minimálne súvisia s týmto problémom. O ostatných článkoch sa len zmienim v stručných vstupech medzi jednotlivými obširnejšími výkladmi.

Charles Travis: *On Concepts of Objects* (s. 365-389)

Témy tohto článku sa azda najviac približujú k práve formulovanému problému. Autor tu kritizuje Fregeho tézu, že vety, ktoré obsahujú rovnaké slová s tými istými denotátmi, musia mať aj tú istú pravdivostnú hodnotu. Pravdivosť vety, podľa neho, závisí nielen od denotátov zložiek, ale aj od toho, ako sa na tieto denotáty pozeráme, akú *perspektívu* zvolíme. Predpokladajme, že predmet a má v okamihu t vlastnosť F a predmet b v okamihu t' má vlastnosť G (obe vlastnosti musia byť zrejme esenciálne). Dá sa pritom ukázať, že predmety a a b sú totožné, lišia sa len v spomenutých vlastnostiach v daných časových okamihoch (identita daného individua sa zabezpečuje napríklad topologicky). Môže však nastať prípad, že napr. vety

(1) Toto je a

a

(2) Toto je b ,

majú pre osobu X odlišné pravdivostné hodnoty, keďže identitu

(3) $a = b$

nepokladá za pravdivú. No zároveň pre Y, ktorý akceptuje (3), obe vety (1) a (2) budú mať tú istú pravdivostnú hodnotu.

Podľa tejto modelovej situácie teda môžeme povedať, že Travis nechce napadnúť dôležitý princíp funkcionality, ale iba do istej miery spochybňuje z neho vyplývajúci princíp vzájomnej nahraditeľnosti kodenotujúcich výrazov. Pravdivosť prisudzujeme vete na základe perspektívy a z toho hľadiska môžeme aplikovať aj princíp nahraditeľnosti. Jednoducho, pri komunikácii nepoužívame jazyk s fregeovskou rigidnou sémantikou, ale s takou, ktorá sa do istej miery dotvára priamo pri použití. "Sémantiku s touto črtou nazvime *perspektívnou* a o výrazoch s takou sémantikou hovoríme, že vyjadrujú perspektívnu myšlienku." (s. 373-374) K sémantike výrazu, resp. k jeho zmyslu (Travis hovorí o obsahu) teda patria aj pravidlá, na základe ktorých môžeme označený predmet dať do vzťahu s príslušným predikátom (napr. "byť identický s *týmto*"), pričom zmena pravidiel je daná zmenou perspektívy. Záverom môžeme povedať, že Travis taktó odôvodnil, prečo do sémantiky výrazov možno zaradiť aj empirické prvky (reálne predmety, pravdivostné hodnoty empirických viet), čo Frege nepodložil žiadnym argumentom (vlastne ich len kodifikoval), a preto sa stali terčom mnohých kritik.

Významy a abstraktné entity

Recenzovaný zborník otvára stať *Meanings and their Nature* (s. 9-28) od **Stephena Schiffera**, v ktorej kladie dôležitú otázku, či existujú významy a aká je ich povaha. Vyrovnáva sa s rôznymi kritikmi, ktorí existenciu takých entít popierajú. Zároveň však čiastočne akceptuje ich výhrady, čo sa prejavuje v jeho redukcii významov na propozície alebo niečo im podobné (významy viet) a v popretí významov samostatných slov (ako súčasti viet). V tomto prípade však musí poprieť zdanlivo samozrejímavý predpoklad, že sémantika jazyka je skladobná (význam vety je daný významami jej zložiek). Aby sa však vyhol dôsledkom, ktoré vyplývajú z popretia tohto užitočného predpokladu, musí aspekt skladobnosti zaviesť na inom mieste. Myslím si, že tým Schiffer potvrdil názor, že skladobnosť sémantiky je výraznou charakteristickou črtou jazyka, nielen teoretickou špekuláciou, a keď niekto hovorí o skladobnosti jazyka, jednoducho *opisuje* jeho aktuálne črty a nepodsúva mu svoje vybásnené konštrukcie.

Niektoré aspekty Schifferovej teórie kritizuje **Greg Ray** v stati *Untokened Sentences in Actual Languages* (s. 29-42), a to najmä v spojitosti s neskladobnou sémantikou jazyka.

Dvaja logici, **Roberto Casati** a **Gianfranco Soldati**, hľadajú v článku s názvom *On the Perception of Abstract Objects* (s. 89-113) odpoveď na otázku, či a ako možno spoznať abstraktné predmety, keďže nemôžu na nás kauzálne pôsobiť. Ich riešenie popiera strawsonovskú ontológiu, kde sú materiálne telesá základné, a teda ich môžeme bezprostredne identifikovať; naproti tomu, vlastnosti vecí identifikujeme až sekundárne, pomocou identifikácie ich nositeľov. Títo autori však tvrdia, že abstraktné entity sú ontologicky rovnocenné s materiálnymi vecami, a teda ich možno vnímať a identifikovať bezprostredne.

Kauzálnym pôsobením vlastností sa zaoberá tiež **Manuel Garcia-Carpintero** v článku *Dretske on the Nature and Explanatory Role of Meaning* (s. 114-147).

Podobne aj **Josep E. Corbi** a **Josep L. Prades** rozvíjajú svoje úvahy na pomedzí psychológie, filozofie a sémantiky, keď sa v stati *Mental Contents in a World of Causes* pýtajú, či mentálne obsahy môžu kauzálné vplyvať. Podobne ako Garcia-Carpintero, aj oni analyzovali otázku tým, že zhodnotili príspevok Freda Dretskeho k týmto problémom.

Eddy Zemach: *Seeing Zeus* (s. 68-88)

Zemach tu osobitým spôsobom zdôrazňuje ideu perspektívy. Svoju problematiku uvádza a rozvíja v dvoch bodoch: (a) možno referovať na neexistujúce entity? a (b) možno vnímať neexistujúce entity? Na obe otázky prekvapujúco odpovedá kladne.

Predovšetkým v súvislosti s druhou otázkou, Zemach odmieta teóriu zmyslových dát a nepriamej reprezentácie (vnímame istý fenomenálny objekt zapríčinený reálnou vecou; *a* zapríčňuje *b* a *b* reprezentuje *a*). Podľa Zemacha je prirodzenejšie tvrdiť, že vnímame priamo *a*, resp., že ho vnímame za istých podmienok, napr. ak poznáme kontext alebo máme vhodné poznatky. Keď sa z lietadla pozeráme na zelený dom a vidíme červenú bodku, potom, keď vieme, že ide o zelený dom, vidíme zelený dom, keď to, naopak, nevieme, vidíme červenú bodku. A takisto aj v závislosti od toho referujeme na zelený dom alebo červenú bodku.

Schéma S:

"[...] aby sme za podmienok C vnímali *y* ako také, potrebujeme vedieť, ako sa *y* javí za týchto podmienok a musíme byť vytrénovaní tak, aby sme za týchto podmienok videli *y*. V opačnom prípade reifikujeme *x* - to je podoba, akú má *y* za podmienok C - ako samostatne existujúci predmet." (s. 71)

Túto myšlienku Zemach aplikuje pomerne široko:

(i) na veci, ktoré existujú, ale za daných okolností sa javia inak, než aké sú naozaj (napr. spomenutý príklad);

(ii) na veci, ktoré v skutočnosti neexistujú, ale sú niečím predstavované, a tu opäť identifikuje dve možnosti:

(ii₁) predmety, ktoré ako existujúce, boli vzorní pre svoje podobizne, a také, čo nie sú vnímané, no vnímané sú ich podoby (napr. van Goghov autotyp);

(ii₂) predmety, ktoré neexistovali, a teda ani neboli vzorní, no jednako vnímame ich nápodoby (napr. nejaký obraz Dia). (Analogicky by sme mohli tieto body sformulovať *mutatis mutandis*, v pojmoch referencie.)

Myslím, že v prípade (i), môžeme schému S akceptovať ako platný opis vnímania predmetov a referovania na ne. Prípady (ii) je podstatne delikátnejší (to priznáva aj Zemach). Zemach využíva prevratné poznatky teórie relativity a kvantovej mechaniky, aby ukázal, že ontologický status predmetov nie je taký zřejmý, ako to predpokladá zdravý rozum. To, čo sa nám javí jedným spôsobom, v skutočnosti, v tzv.

reálnom svete (v protiklade k svetu zdravého rozumu), je celkom iné. Preto, ak sa pozeráme na namaľovaný predmet, na nejaký obraz, môžeme vidieť vzor, podľa ktorého maliar postupoval (prípád (i_i)) a pod. Takže, podľa Zemacha je prirodzené konštatovať, že závisí od stavu vnímateľa, čo konkrétne uvidí: ak je naladený tak, aby videl obraz, uvidí obraz, ak naopak tak, aby videl zobrazené, uvidí to.

Abý sme boli presnejší, Zemach v skutočnosti uvádza, že všetky veci existujú, no neexistujú práve v našom svete. Možný svet chápe ako súhrn *navzájom sa nevylučujúcich* deskripcii stavov vecí a predmetov, ktoré ich tvoria. Takže Zeus existuje, a to vo svete odlišnom od nášho, vo svete gréckej mytológie atď. Keďže sa deskripcie nemôžu vylučovať, nemôže nastať situácia, aby dve veci v rozdielnych svetoch na seba kauzálne pôsobili, potom sa nám totiž nemusí podariť zachovať tento nevylučujúci charakter (nazvime to tézou T).

Abý však bol tento záver udržateľný, nesmie platiť kauzálna teória vnímania (Dia nemôžeme vidieť preto, že neexistuje a zmyslami môžeme vnímať len predmety, s ktorými majú naše zmyslové receptory kauzálny kontakt). Dokazuje, že nemáme kauzálny kontakt so žiadnym predmetom v reálnom svete. Veci vnímame vo svete zdravého rozumu (*common sense*), kde majú tie vlastnosti, ktoré im pripisujeme (napr. farbu). Nemôžeme vidieť reálny svet, lebo naše vnemy sú koláže, ktorej časti v skutočnosti neexistujú súčasne (predmet, ktorý je vzdialenejší od iného vidíme vedľa neho, hoci svetlo, ktoré sa od neho odráža prekonáva väčšiu vzdialenosť než svetlo odrážajúce sa od bližšieho).

Zemachov argument (s. 79) musíme uviesť podrobnejšie:

1. Existujem	(truizmus)
2. Existujem v reálnom svete	(1)
3. Vidím tento stôl	(truizmus)
4. Tento stôl je štvorcový	(truizmus)
5. V reálnom svete nič nie je štvorcové	(relativita, kvant. mechanika)
6. Tento stôl nie je v reálnom svete	(4,5)
7. Veci v rozdielnych svetoch nemôžu na seba kauzálne pôsobiť	(téza T)
8. Tento stôl nemôže na mňa kauzálne vplyvať	(2,6,7)
9. X môže vidieť y bez toho, že by naň kauzálne vplývalo	(3,8)

Tvrdím, že tento argument je chybný. Je totiž záhadné, ako Zemach z 1 odvodil 2. Subjekt prezentuje ako súčasť reálneho sveta, sveta, ktorý vlastne popisuje veda. Lenže veda neformuluje svoje vety v podobe ako napr.: "Subjekt vníma elektrón raz ako časticu, raz ako vlnu", ale skôr ako "Elektrón je raz časticou, raz vlnou". Subjekt tu nemá miesto. Takisto je záhadné, že ak by aj subjekt patril do reálneho sveta, ako by mohol vnímať veci sveta zdravého rozumu, keď aj vnímanie je istá kauzálna interakcia. Rovnako sa môžeme spýtať, ako môžeme veci z iných svetov vnímať vo svete zdravého rozumu. Zemach môže odpovedať: "Veci v týchto svetoch sú zviditeľnené prostredníctvom umenia a kultúry: práve umenie a kultúra nám umožňujú, aby sme v nich vnímali entity" (s. 83). Je však možné také zviditeľnenie v reálnom svete?

Zemach nepokladá subjekt ani za boha, ktorý existuje mimo svetov. Je teda zrejmejšie, že subjekt náleží svetu zdravého rozumu (odkiaľ pochádza aj názov tohto sveta). Namiesto 2 môžeme z 1 odvodiť

2°. Existujem vo svete zdravého rozumu.

Tým však nedokáže, že medzi vnímajúcim a vnímaným nie je nijaký kauzálny vzťah. To však ešte nie je dôkaz, že platí kauzálna teória vnímania (mnohé závisí od toho, ako definujeme "vnem"). Od toho závisí, či platia jeho argumenty, v ktorých ukazuje, že vnímame a referujeme na neprítomné alebo neexistujúce veci. V každom prípade sú však Zemachove idey pozoruhodné a veľmi inšpiratívne.

Sémantika a pragmatika

V stati *Perfect Speaker Theory* (s. 43-59) **Anthony C. Grayling** dokazuje, že sémantické skúmanie musí do istej miery zohľadňovať pragmatický aspekt, resp., sémantické skúmanie, je samo o sebe nedostatočné, nevie jednoducho vysvetliť mnohé javy, ktorých pôvod je zjavne v oblasti pragmatiky. Preto, keďže sa sémantické skúmanie dokonalého jazyka neukázalo ako najjednoduchšie a treba formulovať mnohé dodatočné teórie na vysvetlenie niektorých javov, treba obrátiť pozornosť na pragmatickú koncepciu dokonalého rozprávača, ktorý formuluje svoje vety podľa možnosti čo najúplnejšie a najpresnejšie, a zároveň si je vedomý všetkých predpokladov a dôsledkov svojich tvrdení.

Stephen Davis kriticky diskutuje o Griceovom vysvetlení významu výrazu - založenom na tom, že význam vyplýva z intencií toho, kto ho použil, aby niečo povedal - v *The Gricean Program and Expression Meaning* (s. 60-67). Podľa neho, Grice nemohol uspokojivo vyriešiť svoj problém: ako totiž z takého psychologického aktu odvodíme význam výrazu, ktorý je "večný".

Petr Kořátko: *Definite Descriptions: The Nicest Vehicle of Reference I Know* (s. 184-214)

Aj o tomto ďalšom príspevku by sme mohli povedať, že neakceptuje nemennú sémantickú teóriu prirodzeného jazyka. Ako napovedá sám názov, v centre jeho pozornosti sú práve určité deskripcie. Centrálnou ideou Kořátkovho článku je, že individuové deskripcie sú referujúce výrazy, čiže vzťahujú sa na nejaké individuum. Polemizuje tak napríklad s Russellom a koncepciami, ktoré sa odvolávajú na jeho sémantiku (konkrétne spomína Stephena Neala), ale aj s transparentnou intenzionálnou logikou (TIL.) P. Tichého.

Kořátko sa pýta, ako prispievajú referujúce výrazy ku komunikatívnej funkcii použitia danej vety v konkrétnej lingvistickej komunite. Jednoznačne pomocou označeného predmetu. Toto chce dokázať aj pre deskripcie. Nachádza súvislosť medzi referenčným charakterom individuových výrazov a tým, že veta je o denotátoch mien, ktoré sa v nej nachádzajú. "Výraz nemôže špecifikovať, o čom je daná veta [...] bez toho, že by bola splnená podmienka referenčnosti [...]" (s. 189). Keďže ho zaujíma

predovšetkým, ako výrazy prispievajú ku komunikatívnej funkcii, nasledujúcim príkladom ilustrujeme súvislosť medzi referenciou a "byť o" (*aboutness*): X vypovie vetu

(4) Jana bola v Paríži.

(4) môžeme transformovať do podoby, kde bude zjavné, že medzi X-om a Janou je istý vzťah:

(5) X povedal o Jane, že bola v Paríži.

Zároveň však platí, že referencia a *aboutness* nie sú totožné, lebo nie je korektná táto transkripcia:

(6) X povedal o Paríži, že bol navštívený Janou.

Keď teraz tento prípad vztiahneme aj na deskripcie a súvislosti medzi pojmom sémantiky - referenciou - a pojmom komunikácie - *aboutness* - sú správne, podobne môžeme prepísať aj vety, kde namiesto vlastného mena je deskripcia. Napríklad vetu

(7) Súčasný český prezident nevie hrať na harfe

vypovedanú X-om, prepíšeme ako

(8) X povedal o súčasnom českom prezidentovi, že nevie hrať na harfe.

Z toho vidieť, že veta (7) je korektne utvorenou *de re* vetou, ako je aj (4). Znamená, že

(9) X povedal o Václavovi Havlovi, že nevie hrať na harfe.

Čo je však dôležité, toto neznamená, že X musí vedieť, kto je súčasným českým prezidentom. Aj keby to nevedel, transkripcia (9) zostáva platná. Ak by prezidentom bol niekto iný, adekvátne by sa zmenila aj veta (9). Kořátko dokazuje, že denotátom výrazu "súčasný český prezident" je tá osoba, ktorá je týmto prezidentom, či už ide o V. Havla alebo niekoho iného: často hovoríme o niekom pomocou deskripcii, ale pritom nemusíme vôbec vedieť, kto to je alebo ako sa volá. Takže, kým Frege by povedal, že denotátom výrazu "súčasný český prezident" je V. Havel, Kořátko hovorí, že jej denotátom je súčasný český prezident. "Na to, aby sme vedeli, na čo deskripcie obsiahnuté v danej použitej vete referujú, postačí, ak vieme identifikovať túto vetu a poznáme príslušný jazyk." (s. 209)

Tento, veľmi stručne sformulovaný návrh je zaujímavý a určite stojí za zváženie. Je o to cennejší, že sa ujal v Čechách, kde má TIL silnú podporu. Bol by som

zvedavý, pomocou akého argumentu by prívrženci TIL mohli tento názor odmietnuť. Veď ich ťaženie proti referenčnému použitiu deskripcii je inšpirované najmä (ak nie aj výlučne) fregeovským vysvetlením označujúceho charakteru deskripcii. Koťátkove je však podstatne odlišné.

Význam a referencia

Prírodný prechod medzi dvoma predmetmi, ktorými sa zaoberajú články v tomto zborníku - významom a referenciou -, tvorí stať **Petra Sgalla** *From Meaning via Reference to Content* (s. 172-183).

"[...] celkom súhlasim s tým, že význam nemožno redukovať na inferenčnú úlohu" (s. 249), tvrdí **Diego Marconi** v *Dual Aspect Theories and Reference* (s. 243-257). Väčšina teoretikov, ktorí uznávajú duálnu povahu významu výrazu - jedna časť je "v hlave", druhá "mimo hlavy" - "zhoduje sa v tom, že jeden komponent významu - nazvime ho kognitívnu rolou [...] - má zväčša do činenia s inferenciami a schopnosťami odvodzovania, zatiaľ čo druhý komponent sa koncentruje na referenciu" (s. 243-244). Marconi však dokazuje, že na porozumenie výrazu nepotrebujeme poznať jeho denotát, postačí, ak sa približujú naše referenčné schopnosti: dôležité je, že ja dokážem identifikovať ako denotát daného výrazu ten istý predmet ako ty, a nie, že tento výraz označuje ten-a-ten predmet.

Takashi Yagisawa v príznačne nazvanom príspevku *Reference ex Machina* (s. 215-242) diskutuje o niektorých sporných otázkach, ktoré vznikajú v súvislosti s kauzálnou teóriou referencie a najmä s koncepciou historického reťazca referencie - kde často dospievame k pôvodnej referencii pomerne zahadným spôsobom.

Marietje van der Schaar: *The Cognitive Value of Indexical Sentences: Kaplan versus Husserl* (s. 286-299)

Autorka nás oboznamuje so sémantickou teóriou indexových výrazov. Analyzuje známu Kaplanovu teóriu indexových výrazov a podrobujú ju kritike. Zároveň navrhuje využiť niektoré Husserlove myšlienky ako základ takej teórie indexových výrazov, ktorá by sa zbavovala nedostatkov Kaplanovej.

Kaplan rozlišuje pri indexových výrazoch ich *obsah* a ich *charakter* (povahu). Obsahom je referent, na ktorý sa dané použitie výrazu vzťahuje, takže v závislosti od kontextu použitia sa obsah môže meniť. Z druhej strany, charakter tvorí nemennú zložku, ktorá je definovaná ako funkcia priradujúca referent danému výrazu v závislosti od použitia (ide teda o funkciu z kontextu do obsahu). Podľa Kaplana, navyše, charakter je lingvistickým významom, čiže tým, čo uchopí každý, kto danému slovu rozumie, resp. čo môžeme nájsť v slovníku pod daným heslom. Der Schaar na tomto mieste hovorí o *kognitívnej signifikantnosti* či *informativnosti*. Kritizuje však Kaplanovo stotožnenie významu s charakterom, kognitívnu hodnotou, a to pre jeho nemennosť: dva rôzne výskyty jedného slovného typu môžu mať rôzne kognitívne hodnoty, pretože to do istej miery závisí od intencie používateľov týchto výrazov. No keďže, podľa Kaplana, charakter náleží skôr typu, patrí mu aj kognitívna hodnota, a preto sa nemení. Autorka ale odmieta, aby sme za súčasť významu indexového

výrazu pokladali aj intencie používateľa (popri charaktere), keďže tie sú nanejvýš subjektívne a v žiadnom prípade nepomôžu poslucháčovi uchopiť význam výrazu. Píše: "Myslím si, že kognitívna signifikantnosť vety musí byť niečo, čo môže vysvetliť komunikáciu." (s. 288) Preto sa podľa nej charakter a kognitívna signifikantnosť líšia.

Kaplan pomocou svojho konceptuálneho aparátu nemôže objasniť, čo majú dve vety s odlišnými indexovými výrazmi spoločné. Samozrejme, použitá veta

(10) Prší tu

vypovedaná v prítomnosti poslucháča, a použitá veta

(11) Prší tam

vypovedaná hovorcem poslucháčovi, pričom ten druhý nevie, čo "tam" označuje, majú tú istú pravdivostnú hodnotu a výrazy "tu" a "tam" majú v daných prípadoch ten istý denotát, ale, ako der Schaar argumentuje, poslucháč vete (11) rozumie a dokáže na základe nej utvoriť vetu (10) aj bez toho, že by vedel, o ktoré miesto ide. Keďže však charakter slov "tu" a "tam" je odlišný, Kaplan nevie vysvetliť, ako je možné, aby poslucháč operoval vetami (10) a (11), t.j. rozumel im, poznal ich kognitívnu hodnotu, význam, ktorý musia mať v tomto prípade spoločný.

Der Schaar potom stručne uvádza Husserlovu terminológiu, ktorú extrapoluje na problém indexových výrazov. Podľa Husserla, každá empirická veta je indexová, pretože sa vzťahuje na vypovedajúceho, na určité ja, ktoré je situované v určitom čase, na určitom mieste, čím je determinovaná jeho perspektíva sveta, jeho *situčný horizont* (s. 294). Pre komunikáciu s iným človekom, iným ja, musíme zabezpečiť intersubjektívny význam indexových viet. Identifikujúc, že "pre úspešnosť komunikácie sa vyžaduje, aby som správne dal do vzťahu situáciu, v ktorej je rozprávač, so situáciou, v ktorej som ja" (s. 296), der Schaar môže zdôrazniť, že "to, na čo rozprávač referuje a kto je adresátom, uchopím pomocou empatie. [...] v podstate nemôžem mať perceptuálne akty iných ľudí, ale môžem sa predstaviť v podobnej situácii. Aby som porozumel "ty"-vete a "tam"-vete, ktoré niekto vyslovil a adresoval ich mne, musím dať do vzťahu jeho referenčný bod s mojím, takže "ty" sa stane "ja" a "tam" sa stane "tu" (s. 295) Sama autorka však priznáva, že toto riešenie je mimo lingvistiky, no vidí v tom argument v prospech tesného zblíženia lingvistického a ne-lingvistického poznania. Takže pre kognitívnu hodnotu je relevantné, že uchopíme nielen charakter daného indexového výrazu, ale aj vzťahy, do ktorých vstupuje v závislosti od používateľovho referenčného bodu, čiže vzťahy, na základe ktorých ja ako poslucháč môžem porozumieť tvojej vete obsahujúcej zámeno "ty" tak, že sa vzťahuje na mňa, a takisto porozumiem tvojej vete so zámenom "ja" tak, že sa vzťahuje na teba, podobne i s ostatnými indexovými výrazmi.

Akýmsi sprievodným javom der Schaarovej úvahy, je kategorizácia indexových výrazov, z ktorých "ja", "tu" a "teraz" sú základné (čo vyplýva z Husserlovho

situáčného horizontu) a ostatné sú pomocou nich definovateľné. To znamená, že komunikácia, a všeobecne znalosť nejakého jazyka, je možná až vtedy, keď účastníci dokážu každé použitie nejakého indexového výrazu "preložiť" do znaku obsahujúceho niektorý základný indexový výraz. Na to sú však potrebné isté transformačné pravidlá, namiesto ktorých sa však autorka odvoláva na empatiu. Je otázne, či takto môžeme hovoriť o uspokojivej teórii sémantiky indexových výrazov. Hoci intuície, z ktorých vychádza sú silné, filozoficky nesporne zaujímavé a výber základných indexových výrazov dobre odôvodnený, rovnocenným súperom Kaplanovej teórie by bola vtedy, keby zohľadnila kontextuálny charakter (čo autorka čiastočne robí pri porovnaní kontextu so situáčným horizontom) a v tejto súvislosti aj význam indexových výrazov, a keby explikovala potrebné transformačné pravidlá. Autorke sa však nepodarilo zodpovedať ani na otázku, čo je významom indexového výrazu, a keď zohľadníme, že cesta, ktorou by sme sa mali k významu dostať, nie je dostatočne explikovaná (empatia), zistíme, že svoje zámery nespĺnila. Do sémantického vzťahu totiž vstupuje z jednej strany nejaký výraz a z druhej nejaká entita a povahu tohto vzťahu treba v sémantike predovšetkým explikovať. Autorka však tvrdí, že práve tá sem nepatri. Navyše potom nemáme ani uspokojivé vysvetlenie významov základných indexových, a preto ani ostatných výrazov. Ak však chýba toto vysvetlenie a príslušné transformačné pravidlá, nemáme ani sémantickú teóriu, a preto ani der Schaarovej koncepcia nekonkuruje Kaplanovej (aj keď jej výhrady sú výstižné).

Existencia

Zaujímavým problémom sa zaoberá **Alex Orenstein** v článku *How to Get Something from Nothing* (s. 300-321). Píše o existenčných vetách. Tradične sa prijíma, že vo vete (resp. jej prepise pomocou predikátovej logiky) výskyt existenčného kvantifikátora naznačuje existenciu. Lenže taká interpretácia vedie k tomu, že pri pravdivých negatívnych existenčných výrokoch môžeme dospieť k paradoxu, že z ničoho dostaneme niečo. Platí totiž nasledujúci úsudok:

1. $(x) \sim (Jx)$	premisy
$\sim (E_x)(Jx)$	
2. $\sim (Jy)$	1, všeob. inšt.
3. $(Jy \rightarrow \dots y \dots)$	2, výroková logika
4. $(E_x)(Jx \rightarrow \dots x \dots)$	3, exist. zovšeob.

kde "J" je "byť jednorozcom".

Teda z premisy, kde sa popiera existencia istého individua, odvodíme jeho existenciu. Orenstein vidí východisko v tom, že túto interpretáciu existenčného kvantifikátora opustíme. "Nie kvantifikátor ako taký je nositeľom existencie, ale existenčná predikácia" (s. 316).

Alberto Voltolini: *Indexinames* (s. 258-285)

Autor analyzuje mená ako David, ktorých denotát závisí od kontextu (David Kaplan, David Hume ...), pričom sleduje dve možnosti individualizácie homonymných mien, ktoré vychádzajú z Kripkeho vplyvnej teórie. Podľa prvej, "idiosynkratickej" koncepcie, sa mená individualizujú jednak svojou formou a jednak nositeľom, takže v prípade homonym, sa na dve individuá s podobným menom, vzťahujú dve odlišné individuá. V prípade "lingvistickej" koncepcie, sú mená individualizované iba na základe svojej morfológie, takže jedno meno sa môže vzťahovať aj na viaceré individuá. Takže homonymné typy vlastne neexistujú, ale je iba jeden typ s viacerými spôsobmi inštancionalizácie. Základný rozdiel medzi oboma prístupmi je v tom, že prvá koncepcia chápe mená ako závislé od pomenovaného predmetu, teda vždy patrične sémanticky zinterpretované (individualizácia a interpretácia sú tu vždy spojené), pričom podľa druhej, meno ako entita existuje nezávisle od sémantickej interpretácie. Môžeme sa spýtať: ak meno nie je menom ničoho, či je ešte stále menom. No podľa Voltoliniho, ak akceptujeme, že mená môžu byť použité aj predikatívne, tento problém nevzniká, ba dokonca to zvyhodňuje druhú koncepciu oproti prvej práve preto, že aj mená bez denotátu sú menami. Navyše, druhá koncepcia je omnoho ekonomickejšia, pretože namiesto množiny homonymných typov mien, uvádza jednu mennú vlastnosť (*nominal property*), ktorú môžeme predikovať o viacerých predmetoch. A preto aj mená sú v istom zmysle indexové.

Tarského vplyvy

Okrem state **Nenada Mičševića: *Are Truth and Reference Multiply Realizable?*** (s. 322-342), kde sa predkladá koncepcia pravdy ako objektívnej nezávislej entity a vlastnosti výroku, sa pravdou zaoberá v stati *On Convention T, and whether a Tarskian Truth-Definition Catches Hold of the Classical Conception of Truth* (s. 343-364) aj **Olav Gjelsvik**. Skúma, či Tarského definícia pravdy je primeraným explikátom aristotelovského intuitívneho pojmu pravdy. Niektorí kritizovali Tarského, ktorý chcel "pravdu" definovať tak, aby zodpovedala pôvodným intuíciám, čo sa mu údajne nepodarilo. Gjelsvik analýzou Tarského pojmu naproti tomu dokázal, že tieto kritici sa mýlili.

Knihu uzatvára stať *Model-Theoretic Conventionalism* (s. 406-430) od **Achilla C. Varziho**, ktorý využíva Tarského pojem modelu. Venuje sa tu skôr metodologickým aspektom a pýta sa, či fundamentálne pojmy logiky musia byť zadané terminmi mimo daného logického systému, alebo či ich možno definovať priamo v danom systéme. Inak povedané, či je sémantika nadradená logike alebo naopak. V súvislosti s tým skúma, do akej miery možno hovoriť v logike o konvencii.

Pavel Materna: *The Modes of Presentation: Concepts* (s. 390-405)

Úprava centrálného bodu Fregeho teórie do podoby [B], je v tomto zborníku zastúpená práve týmto článkom. V zhustenej forme sa tu uvádzajú niektoré závery a aplikácie úvah, ktoré Materna nedávno uverejnil v knihe *Svět pojmu a logika*. Keďže fregeovské denotáty sú empirické predmety, treba ich zo sémantiky vylúčiť,

lebo vedú k rôznym paradoxom a negatívnym dôsledkom. Namiesto nich zaviedol P. Tichý, tvorca TIL, tzv. *konštrukcie*, ktoré sa nemenia v závislosti od stavu daného sveta a časového okamihu. Túto substitúciu obhajuje aj Materna, keď vyžaduje, aby do známeho fregeovského sémantického trojuholníka boli zahrnuté len entity, ktorých väzba s príslušným jazykovým výrazom bola apriórna.

V centre Maternovej pozornosti je však "spôsob danosti" označeného predmetu, čiže fregeovský zmysel výrazu. Ten sa usiluje explikovať ako *pojmem*, a následne objasniť aj ďalšie termíny: "denotát", "význam", "vyjadrovať", "denotovať". Nachádza významné paralely medzi Tichého konštrukciou a pojmom, a preto môže tvrdiť, že "každý zmysluplný výraz reprezentuje aspoň jeden pojem" (s. 402), keďže (i) "každý zmysluplný výraz denotuje uzavretú konštrukciu" (s. 399) a (ii) "nejaký pojem n -tého rádu je triedou uzavretých konštrukcií n -tého rádu" (s. 402), medzi ktorými existuje istý vzťah kvázi-identity.

* * *

Záverom treba iba vysloviť pochvalu na adresu vydavateľov, že sa odhodlali vydať ekonomicky tak nevdáchnú publikáciu, ktorá sa rozhodne nestane filozofickým bestsellerom. O to viac treba privítať, že zostavovatelia avizovali vydanie zborníkov prednášok z predchádzajúcich sympózií z rokov 1992 (venované storočnici Fregeho *Über Sinn und Bedeutung*) a 1993 (časť sa prezentuje už v tejto knihe).

Marián Zouhar

Co je analytický výrok?

OIKOYMENH. Praha, 1995, str. 142

Po priekopnickej antológii *Filozofia prirodzeného jazyka* (Archa, 1991) sa na knižnom trhu objavuje v poradí druhý reprezentatívny výber filozofických statí, ktoré sa zaoberajú jedným z ústredných problémov analytickej filozofie XX. storočia - antológia *Co je analytický výrok?*, ktorú ako študijný text vydalo pražské vydavateľstvo OIKOYMENH. Ako v úvodných štúdiách uvádzajú jej zostavovatelia Jaroslav Peregrin a Stanislav Sousedík, cieľom tohto výberu je prezentovať "dôležité príspevky, ktoré k problematike analytických viet povedali novovekí myslitelia" (str. 8). Zoradenie autorov a článkov, ktoré majú ilustrovať vývoj problému analytickej/syntetickej výrokov prebieha v dvoch súradniciach: chronologickej (state sú zoradené v chronologickom slede) a argumentatívnej (príspevky na seba nadväzujú, minimálne odkazovo-citácie, alebo priamo polemicky).

Antológia obsahuje state 9 autorov posledných dvoch storočí, počínajúc Immanuelom Kantom a končiac Hilary Putnamom. Jej záber jej však širší, pretože editori sa vo svojich úvodných štúdiách veľmi prístupne a zrozumiteľne pokúsili načrtnúť dejiny "analytického výroku", a to staro a stredoveké rovnako ako úplne novodobé. Sousedík stručne rekapituluje aristotelovsko-scholastickú tradíciu, aby mohol následne prejsť k Leibnizovi a kontextuálne uviesť Imanuela Kanta. Druhý editor -